

նի , անգամ մը որ տաւարոէ աշակերտական չըլանը , գիտէ , ինչպէս չատ լաւ ըսած է Թրանս-տաւա տը Նիոն , « մտածալ ինչ որ սորված է » , երեւան հանելու համար ինչ որ ինք ունի իր մէջ իրեն միայն պատկանող , Կանադատներէն ոմանց գրածին նայելով , նոյն իսկ այժմէն , ամբողջին համար իր խաղաղած երկու տեսա-րաններուն մէջ , մեծապէս ինչեցեցեղով հանգրծ Սիլվէնը , Մաքսուտեան անձնական ձօթ մը , հերկնակաւոր եւ ինքնուրոյն շէշտ մը , անկեղ-ծութեան ու յուզմունքի տաքութիւն մը դրեր է , առանց որոնց անկարող պիտի ըլլայ իր ունեւորներէր խանդավառել : Իր մաղթեմ որ գիտնայ բոլորովին թօթափել ամէն ինչ որ նմա-նորութիւն է , հզօրապէս ու յանգագորէն զար-գացնել ինչ որ իրն է , եւ ապացուցանել թէ Պ. տը Նիոն կը սխալի երբ իրմէ չի սպասեր փայլ եւ ինքնատպութիւն :

Մաքսուտեան պէտք է որ երբեք չմոռնայ թէ Հայ է ինքը , եւ թէ՛ հիմա որ մեծ ապա-գայի մը կարելիութեան յոյսը տուաւ մեզի , իր հարեանիցիները շատ աւելի կը սպասեն իրմէ քան օտարները : Ամենամեծ ճառայութիւններէն մին զոր Հայ մը կրնայ մատուցանել իր դրժ-բաղդ ազգին , քաղաքակիրթ աշխարհին առջեւ ապացուցանելն է հայ ցեղին քաղաքակիրթ-կան բարձր ձիւրերը : Իր առաջին փորձին մէջ , Մաքսուտեան հոյակապօրէն ապացուցուց զայդ արդէն . Իզմիրէն չիտակ ֓արիզ եկած այդ Արեւ-ւելցի պատանին , անգամ մը եւս փառաւորա-պէս յայտարարելով իր ցեղին յատկութիւնները , — ձկուռութիւն , յամառ աշխատանք , արուեստի սէր , արեւմտեան մտքին բարձրագոյն գեղեց-կութիւններն ըմբռնելու կարողութիւն — յաղ-թեց փրանսացի մրցակիցներուն , ամենագծուար բանին մէջ ուր օտար մը կարեւոր յաղթել , փրանսէրէին անթերի արտասանութեան , փրան-սական հրաշակերտներու հաւատարմի թարգմա-նումին մէջ : Կը յուսամ որ երկրորդ ու կարեւ-ւորագոյն քայլն ալ պիտի առնէ , պիտի ապա-ցուցանէ որ ոչ միայն , ինչպէս էմմանուէլ Արէն դիտել տուած էր , արիւնշուայ Հայութիւնը ո եւ է ժողովրդէ աւելի կարող պէտք է ըլլայ որդերգուններ հանելու , այլ եւ թէ Հայութեան ծոցէն ելած ողբերգու մը ունի իր անձն ու իր ցեղին ինքնուրոյն շէշտը եւ կարող է , չնորհիւ ճիշդ այդ ինքնուրոյնութեան , միմեկուն մէջ մեծ ըլլալ :

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

Ս Ո Փ Ի Ա

(Ծար. եւջկեր)

« Լուսանկարի հետամուտ բարեկամ մը ունիմ որ նկարչութեան գործնականին աշխատած է : Ասիկա Ալպերը իշխանին գնողութեամբը համ-բաւեալ լուսանկարչով մը տեսնելով հանդիսա-րանին մէջ , սքանչացեր է , եւ ստիպելով որ մը իս քչեց տարաւ որ ես ալ իրեն պէս սքան-չանամ : Դացի տեսայ , բայց չսքանչանալէն ի զատ՝ զարեցայ : Զգուանքիս պատճառն հար-ցուց , հարեւանցի բացատրեցի : Բացատրութիւն-ներուս վրայ պատկերէն աւելի սքանչանալով , ձեռքս ողքս ինկաւ որ ըստմներս գրի առնեմ որ սերտէ խոկալ , բայց հակարութեան դէմն յանկարծ եկաւ արտի ու մտքիս վրայ ծանրա-ցաւ , եւ ժամ մը առաջ բերելով ըստմներս ժամ մը ետքը մոռցայ , գրածս թերի մնաց , բարեւ-կամիս համար ցաւեցայ , բայց ինծի համար ամիսէ մը ի վեր չստրկցայ : »

Սովիայի հետաքրքրութիւնը այս պատմու-թեան մէջ հետզհետէ տաքնալով , երեսներուն վրայ խօսքիս վերջին համար անհամբերութիւնն ակնյայտին նկարուած կը տեսնալի կոր ինքս լննդացածիս պէս , — Գրածիդ պահած էք , ինծի կը ցուցնէք : » Ըսաւ : — Վաղն անշուշտ , — Գրած կտորիդ չէ՞ք կրնար իշել , եւ կա-րելի՞ է որ լսենք , ըսաւ : — Այ գրածս հար-կաւ անկորուստ մնացած է յիշողութեան մէջ , եւ լսել կը ցանկաք նէ , ինքզինքս բարեբաղդ կը համարեմ ձեզի հաճութիւն մը մատուցանելու համար : Գրածս բարեկամիս խօսելու ձեռով է . աս ալ կը յիշեմ , բայց բառ առ բառ յիշելու յոյս չունիմ : Ահաասիկ յիշանկերս :

« Զէ՛ , սերելի բարեկամ , Ալպերդ այս ըն-տրութեան մասին չկրնար արգաստնալ , վասն զի , իշխանութիւնը մէկգի , կիրթ ախորժակի տէր հասարակ մարդու մը անգամ ներկի չէ սասնի փոքրագի մտածութեան մը արուեստի հրաշակերտի պատիւ տալ եւ հրապարակաւ գինել . . . »

Վերածնութիւնիս հոս հասած ատենը , ծովակ չը կրցաւ տնէ աւելի համբերել , եւ Սովիայի դառնալով , որ նոյն ինքն ալ ապշութեամբ իս մտիկ կ'ընէր կոր , — երկուքիդ մէջ , ըսաւ ,

կամ հրեշտակ եւ կամ սատանայ կայ որ ձեզ իբար կը հաղորդէ կոր » : Սոփիա ինչո՞ւ ալ պատասխանին անհրկելով, — Չորեքշաբթի օրերն, ըսաւ, սատանան նպարտվածառին խանութէն դուրս չելլար որ սխալեցնելով մնարի տեղ իւղ գնել տայ հաւատացելոց » : Իսկ ես բան մը չը հասկնալու զարնելով, Շարունակե՛մ, ըսի : — Շարունակէ, ըսին երկուքն ալ, եւ սկսայ :

« Գեղարուեստից արդիւնքներէն կը համարիս այս լուսանկար պատկերը նէ, ո՛ւշ գիւր որ Գեղարուեստից ողին մարդկային հանճարոյն հրաշագործութեանցն հակելով, վսեմ մտածութեանց եւ ուսմկին անծանօթ եւ անընդունակ մտածութեանց, եւ միշտ գեղեցկին, բարւոյն եւ ճշմարտին հետամուտ ըլլալու է : Այս նկարին մէջ ո՛ւր է գեղեցիկն, ո՛ւր բարին եւ ո՛ւր է ճշմարտութիւնը, Հոս մարդն անպատիւ եւ գոռած կ'երեւայ կոր, անոր համար որ ճշմարտ չէ ասանկ տարին տաաներկու ամիս գեղեցիկու եւ խաղաղ պարապել : Ուստի այս ստույթեան մէջ գեղեցիկն ալ տեղի չունի :

« Լաոդոնի իր երկու որդւոց հետ՝ վիշապաց երեսէն կրածները յիշէ՛ք. գազաններուն գալարուածոցը մէջ սխմուած տեղերնին, անշուշտ վէճին վրայ ճարճաւորելով կը ջաղիտին կոր, եւ հեծութեանին լսել կը կարծես քարին մէջէն : Ասկէ քստմնելի տեսարան չլլար, բայց ճշմարտութիւնը կրից նկարագրութեան մէջ հոն թաղաւորելուն, երթականերուն աղետիցը կարեւրից եղած տեղդ, չես կրնար արուեստին վսեմութեանը վրայ չհիմնալ : »

Հոս ծղակայ համարութիւնն անգամ մըն ալ հատնելով, — Սատանան նպարտվածառին խանութն է գեռ », ըսաւ Սոփիայ : — Ես ալ քեզի պիտի հաղորդեմ, » ըսաւ Սոփիա : — Ինքն պիտի հարցունէիր նէ, ըսաւ Նոյակ, Սատանան հանդիպարմանն դուրս ելած չէ այսօր : Եւ խածնիս ալ լսուածին սրբաբարութիւնն է : — Ի՞նչ ըսածիս, ըսի : — Այո՛, ըսաւ Նոյակ, թառս իր ըսածին հետ չփոխելով : — Բայց գեռ մարդու հաղորդած չեմ ձեզի ըսած, որ մէկն ալ սրբաբար ըլլալ, » ըսի : — Կ'աղաչեմ, չաբուանկեցէք, ըսաւ Սոփիա տարակուսանք, եւ նորէն սկսայ :

« Ընդհակառակն, հոս երթակային անշուրհ քութիւնը արուեստը մոռցնել կուտայ կոր, վստի գի, արուեստն իր սկզբանցն հակառակ դնալով՝ գաղափարն աչաց ընծայած տեղը, ինք գաղափարին զոհուեր անյիշատակ մնացեր է : Լուսանկարն, որ տակաւին գեղարուեստից ու

մեքենական արուեստից մէջտեղը կը կադայ, եւ իր կուսակցաց բոլոր ջանիքը հակառակ չկրնար կոր գեղարուեստից կարգն անցնիլ » . . . Ըսի եւ լսեցի :

— Ի՞նչ ընելու է, ըսաւ Նոյակ. — Գիտնայի նէ, ես ընել կուտայի. — Մինչեւ հո՞գ է գրածը, ըսաւ Սոփիա : — Այո՛, ըսի : — Մեզ հանդիսարանին ո՞ր կողմը պատահեցաք աս առտու, » ըսաւ : — Թէ որ յիշողութիւնս անհաւատարմութիւն չընէր կոր նէ, ըսի, ինքն անանկ կը թուի որ, ես ձեզ Անգլիացւոց նաւերուն առջին գտայ, եւ հոն լսեցի ձեր քաղցիկն սրտուռու ճեմութիւնը » : — Բայց անիկն քովերնիս մարդ կար », ըսաւ Նոյակ Սոփիայի : — Ամենն ալ կնիկ էին, ըսաւ Սոփիա, մէկ մարդ մը միայն կար որուն պատճառաւ ձեզից գացի անկէ. ան ալ անծոտ Տաճիկ մըն էր » : — Կը ներե՞ք, ըսի, որ տարակուսանիդ ի՞նչ բանի վրայ ըլլալը նարցունեմ : — Մենք ալ չգիտենք որ ձեզի ըսենք, ըսաւ Սոփիա ժամը նայելով, եւ տեսնալով որ տասն է գացեր, ոտք ելաւ յամենայն զօրութենէ ծլնաղելով, բռնեց մանկանցը թխերէն, — Երթանք, ըսաւ : — Ոտք ելանք ամենա ալ, եւ ես իրենց բարի գիշեր մաղթեցի որ իրենցմէ հրաժարիմ : — Կարելի է նէ, ըսաւ Սոփիա, հոգւոյս հատորներէն մէկը ձեզի յանձնեմ դիմաց տաննելու համար. վստի գի, ապրին անցած ատեններ, կառքերուն չփոխութեանը մէջ մեն վախ քաշեցի : »

Իր առաջարկութեան վրայ մեծ յոժարութեան տեսնալով, աղիթին իմ գիրկս տուաւ, մանչն ալ հօրը գիրկը, եւ դիմաց անցանք : Ան ատենն ալ ես նայելով որ, հայրն իր գաւակը գետինը չէր գնէր կոր, ձայն չհանեցի, եւ աղջիկը գիրկս մինչեւ տանը դուռը տարի : Հոն ալ հրեշտակային մանկիկն ինքն աղաչեց որ զեղքը գրկած մինչեւ վեր տանիմ : Մայրն իր գաւակին ըսածը լսելով, — Զուակս, ըսաւ, առաջարկութիւնդ իմ մեղքերէս ալ ծանր է. բայց կը կարծեմ որ անիկայ Պ. Մ^ր թու հոգիդ պէս թիթել կը թուի, եւ խնդիրդ չմերժեր » : Այս քաղցր բառերուն հետ սանդղեղներն ալ լմնալով, մանկիկը մինչեւ իրենց սենեակը տարի : Վար դրած ատենն, — Պ. Մ^ր, ըսաւ Սոփիա, որովհետեւ մինչեւ հոս եկաք, քիչ մըն ալ երկայնաւորութիւն ըրէք. մանկիկներս աղօթք պիտի ընեն, դուք ալ ձայնակից եղէք, եւ պառկելիքն ալ տեսէք որ երէնակի ըլլալ » :

Բոլոր այս խօսքերն ու առաջարկութիւնները կարծես թէ հօգիէս կ'ընէր կոր : Եւ ես

ալ հոգեով եւ մարմնով բերկրած, ըլլալիքները տեսնալու պատրաստ կեցած էի: Սոփիա ձեռքովը հանուկեցուց զաւկները, որ ամէն մէկ անգամ՝ ետեւ ասած դարձած ատենին, ճիշտ ինչալով երեսներէ կ'ոտուրտային եւ անձանք ձեր կը պագ' էին: Մէկ անգամին ալ համարչներուն վերջը չի գալու, ձանձրացաւ մայրերնին ու նախկէպէ որ սպառնայ սկսաւ: — Երկուքդ ալ 'հիմա, կը բռնեմ, բաւա, այնչափ անձկանոր, այնչափ սիրով եւ արնչափ ջիւղով: Թեմա՛ր կ'պագնեմ որ, մեղաց կը պոռաք, եւ Պ. Մ. օգնութեանը կը կարօտի: »

— Վրոյր, բաւա աղջիկն իր եղբոր, մամային սպանալիքը լսելի՛ր. հանդարտ կրնանք որ ալ զինքը չնեղագնենք: » — Մ'ամա, բաւա մանչը, մօրը դաճալով, ես չեմ, Սաթնիկն էր ընտրոյ: » — Ինտո՛ր դուն չեմ, — Գա'նս Աստուծոյ, բաւա մայրիկը գործը շարունակելով. Սաթնիկն երկու՛ր գլուխ ունի. ասդի՛ր երեսու դուն մեռելուցն: — Մ'աւով կը, բաւա մանկիկը, ալ քեզ չեմ 'նկողացունք, կա՛նցողի մը կը պագնեմ, կը հոտուրտամ, իս վաղը Սաթնիկնին հետ այն այծերուն կառքը հեծցունել կուտասա: » — Անշուշտ, զաւակս, բաւա մայր: Թէ որ յայնձն կանէ՛ք որ ետքն ալ այծիկները կառքը գնինք ու ձեզ ալ կառքին թնէք որ այծերը քաշէք: »

— Ա՛հ, մայրիկս, բաւա Վրոյր, ես տոբիկա աւելի կը սիրեմ, բայց մէնք պզտիկ ենք: — Այծերը ձեզմէ մեծ են », բաւա մայր: — Անոնք մեզմէ մեծ չեն, բայց ուժով են, բաւա Վրոյր: — Զաւակս, պատասխանեց մայրը, Աստուծա՛ չընէ, ձեզ կառքին թնի ու խորազանով վարեննէ, ի՛նչ կրնէ՛ր: — Կամայ ալկամայ կը քաշենք կերթանք: Ուժովդա՛ կ'ուլար: — Զէ, բայց խորազանին հարուածէն ազատուել համար, շուր թառծիղ պէս երկու չորհեաց փորքազոյնը կ'ընտրենք: — Ուրեմն այծիկներն ալ ասանց լեզի պէս տրամաբարեղու, բնական ազդեամբ նոյն ինտուրմիւնն ըրած են: չէ՛ նէ, արարիչն անոնք կառք քաշելու համար տեսերծած չէ: — Հապա ինչո՞ւ համար տեսերծած է: — Այծիկն ըր: — Այո՛, մայրիկս: — Զաւակս, Աստուծա՛ այծիկներն տեսերծած է, որ ճիւղերուն հասած թուփերուն եւ տունկերուն տերւունքն ուսնա, բնձի՛ր զինքը կոծին, արտաքին մէջ արաճել վրայ ճարակելով պտուղն, բարձր եւ գծուալին սպառանկերուն վրայ ժայռէ ժայռ ցաթիկտելով վազվառն, ծառերուն կրթնելով քնացող մարդոց ականջը

խածնէն, եւ յետոյ մեզի կաթ, բուրդ եւ ձագուկներ տան: »

Աղջիկ մանկանց երկուքն ալ՝ այս ականջ խածնելու յրատակութեանը վրայ աղաղակաւ խնդրելով. — Մայրիկս, բաւա աղջիկը, ինչո՞ւ այս չարածէիները ականջ խածնելու յօժար են, դիտե՛ս. ես օր մը Նիօթէնցայի պարտէզներուն մէջ ոտքով առատուն պտրտած տեղը, էջոնի պարտիզպանին այծը ետեւէս վեր ելաւ եւ աւելի ոտներն ուսին վրայ դնելով, ականջս խածնաւ: լեւեղ բնկելով մօրութէն բռնեցի վար քաշեցի որ օդերս չկորսէ, եւ կարծեմ մօրուքը ցաւեցաւ, վասն զի, քաշած ատենս մեծ պտաւց... » — Սաթնիկ, բաւա եղբայրը քրոյր խօսքն ընդմիջելով, աւստիկ պոռաց, բաէ, մեծ պոռաց հաւ յերէն չէ: — Մ'այրիկս, աղեկ բաւա եղբայրս, բաւա Սաթնիկն երեսը մօրը դարձունելով, բայց կը յեղեմ որ շատ պոռաց ալ կ'ըստի. « Ե՛րբ է Երեւանի: » — Երկուքն ալ միասին ընդունելի են իրենց առթին մէջ, վասն զի երկուքն ալ մի եւ նոյն բանը չեն նշանակեր, սաստիկը անոր աղաղակին ուժգնութիւնը, մեծութիւնը կը նշանակէ. շատ ալ անոր անեղողութիւնը, այսինքն՝ երկար ատեն ճչելը: » — Ուրեմն, բաւա Սաթնիկ, Վրոյրիկս բաժնի պէս՝ աստիկ պոռաց. վասն զի ձայնը շատ չափեց, բայց ականջս խօսեցունք եւ ասկայն ցար քաշելէն ետեւ ալ՝ քովէս չգտառեցաւ, եւ միշտ երեսս ի վեր ելաւ կ'ուզէր... » — Սաթնիկ, բաւա Վրոյր՝ դարձեալ քրոյր խօսքը կրտրելով. անկաղար բաղնի էր այդ իմաստին մէջ, եւ ոչ միշտ: — Ինչո՞ւ, բաւա քրոյր սիրալիր աչօք եղբօրն երեսը նայելով, միշտ հայերէն չէ: » — Հայերէն է, բաւա Վրոյր: — Ուրեմն ինչո՞ւ միշտ ըսելու չեմ, պատասխանեց Սաթնիկ. — Այդ ինչուն դիտոնայի նէ, եղբայրս, բաւա, ինքի՛ վրայ չէին կանչել: » Սաթնիկն այս արթուն տապն ու պատասխանին վրայ խաղաղատեղով, չկրցի ժուժկալել: — Հապա ի՛նչ կը կանչէին, մանկիկս, ըսի: — Սոփիա կամ եղալ կը կանչէին, բաւա: — Ինչո՞ւ համար, ըսի, բաւա ինչ անցի՞ր գնայելի: — Վասն զի, բաւա, Սոփիա իմաստութիւն կը նշանակէ, եւ ընդամէն պայծառ գեղեցիկութիւն: — Իմաստութիւն աղեկ, ըսի հրաշմանալով, վասն զի դիտութիւն կ'ընթարէ. բայց գեղեցիկութիւն իմաստութեան հետ ի՛նչ վրայարարութիւն ունի: — Հօրս գէ՛մքն պայծառութիւնն ու գեղեցիկութիւնն, բաւա, իր հոգեոյն ցոյ՛ս մունքն է, եւ հոգին ալ իմաստուն է:

Այս սքանչելի պատասխանին վրայ խնդու-
թիւնէս ցնորելով, իւրեցի մանկիկը մօրը ձեռքէն,
ևւ չրթուրն անյապարար համուրելով, —
Հօրչաւա՛կ, ըսի, որ բառարանէն սորվեցար
այս բաներուն նշանակութիւնները : — Բա-
ռարանն ինչ է, » ըսաւ մանկիկը գարմանալով :
— Գիրք մը, ըսի, որուն մէջ բառերը այբու-
բնի կարգաւ գաւազանաձեւ գրուած, եւ նշա-
նակութիւնները բովորնին բացատրած կըլլան :
— Այո՛, հասկցայ, ըսաւ, խելքը վրան բերածի
պէս ձեւագրուելով : Բառարանս տեսնալ կ'ուզե՞ր
նէ, իս վար դրե՞ք որ ցուցնեմ : —

Վար դրածիս պէս, գնաց մէկ թիւը մօրկանը
ծխոր անցող, եւ երեսն ինծի գարձուցած ժուպ-
տելով, միւս ձեռքի ցուցմամբիկը մօրը չըր-
թանցը վրայ դրաւ, — Անա, ըսաւ, բառարա-
նիս կողքը : » ևւ համբուրեց : Անգիւնն քոյրն
ալ սկսաւ չրթանցը մօտնալ, եւ . — Ես ալ
բառարան կարդալ կուզեմ, » բսելով, մօրը չըր-
թանցը փակաւ : — Պ. Ո՛ր, ըսաւ Ստիւն,
զաւելնիցուս գիրք մը յիշատակ ձգեցի՞ր, որ
կարդալով վերջը չախտի գայ, եւ միշտ ձեզ
պիտի յիշեցունէ : »

Սաթնիկ վեր կեր ցաթիկելով, — Անա մա-
ման միշտ կ'ըսէ վեր, ըսաւ : Մամա, ինչո՞ւ
միշտ ըսիք գու, ու ես այծին համար անցողայտ
ըսելու էի : — Զաւակս, ըսաւ, միշտ անտա-
ման ժամանակ կը ցուցնէ : Զեղի միշտ պիտի
յիշե՞ք, ըսի նէ, քանի որ կաս նի ամէն ատեն
պիտի յիշէ՞ք ըսել է, իսկ անցողայտն այն նշա-
նակաւ եւ որոշեալ ժամանակին մէջ եղածին
չափն է : Այծին համար միշտ ըսես նէ, անանկ
կը հասկցուի որ անկէ ետեւ ալ քանի քեզ տեւ-
նար, եւ, ականջներդ կրծի կուզէ՞ք : — Ուրեմն,
ըսաւ Սաթնիկ, ինչո՞ւ այժմ այն օր անգաղար
սկանն ի վեր իլլաւ կը նայէ՞ր : — Տառար-
կըս, ըսաւ մայրիկը, կընա՛ս յիշել, որ օգիւրդ
էին ականջդ դրածդ : — Այս զմրոխտներն
էին, » ըսաւ աղջիկը : — Ուրեմն, ըսաւ Սո-
փիա, այժմ իմ աղջիկս վաղը է կարծես երեսին
կարմիրներէն, եւ օգիւրն ալ անոր կանաչ տե-
րեւներն համարելով ուտել ուզեր է : »

— Ինչո՞ւ, անանկ է նէ, մայրիկ, ըսաւ
Վրոյր, ես անմեղ կենդանիներուն թշնամարար
կառք քաշել կուտան : » — Վրոյր, ըսաւ քոյրը,
ինծի անանկ կը թուի որ քշնաւնաքաւ ըսուելու
չէ հոս : — Ինչո՞ւ համար, ըսաւ Վրոյր, բառը
հայերէն չէ՞ : — Հայերէն է, մանկիկս . . . »
կ'ըսէր կոր Սաթնիկ, Վրոյր՝ խօսքը կորուրելով :
— Ինչպէ՞ս, ըսաւ, ես քու մանկիկդ հմ : »

— Ինչո՞ւ, չէ, ըսաւ Սաթնիկ, գու՛ն մամային
մանկիկը չե՛ս, մաման ալ իմ մամաս չէ՛, մա-
ման իմս է նէ, անոր ունեցածն իմս է : ուստի
իր մանկիկն ալ իմ մանկիկն է : » — Ուրեմն,
ըսաւ Վրոյր, մայրիկ-Սաթնիկ, քշնաւնաքաւ
հայերէն է նէ, . . . Սաթնիկը ներքոր խօս-
քին առջեւն առնելով, — Հայերէն է, ըսաւ,
բայց այժմերուն տէրութիւնը անոնց թշնամիները
չին : Վասն զի կապին դարարած տեղը միշտ
խոտ կայ առջեւին, եւ երանանակներն անո-
ւած է : Թշնամին իր տակիին ուտելիք չտար,
եւ կապերը չարձակեր : Նոյն իսկ թշնամին
ալ՝ ինչպէս որ հայրիկս Սիլվիօ Բելիթթին
բանալ պտտած ատենինս կը յիշեմ որ ձագոմբ
բարապանին ըսաւ, ա՛լ թշնամի չէ, բարեկաւ
է : » — Ուրեմն անոր տեղն ինչ բառ գործա-
ծելու էր, » ըսաւ Վրոյր : — Բառարանը նա-
յի՛մ քեզի համար, Սաթնիկ : — Ո՛հ, չէ, չէ, »
ըսաւ Վրոյր քրոյը խօսքէն արթննալով, եւ
մօրը չըրթանց դիմելով, — Բառարանիկս-մայր-
իկս, ըսաւ, ինչ ըսեմ քշնաւնաքաւն տեղը : »
— Անգիւսաքաւ ըսէ՛, զաւակս, ըսաւ : Վասն
զի այն խեղճ եւ աղքատ անձինքը դաստիարա-
կութիւն զուրկ մնացած ըլլալուն, պարտաւո-
րութիւններն չեն ձանշար, եւ տգիտութեամբ
կը չարարեն այն սիրուն եւ ախոյժ աւ-
նեակները : »

— Ի՛նչ, մայրիկս, ըսաւ մանկիկը, վաղն
այն անանկները Նօրկանս գնել տուք որ չար-
չարանքէն ազատին : » — Սիրուն զաւակս,
ըսաւ մայրն իր որդեկին զանգուրները չոյնելով,
ստոնք վաղը գնինո՞ր նէ, միւս օրն անոնց տեղը
տէրութիւնն ուրիշ այծեր կ'առնեն կը յծեն, եւ
մենք առջիններն ազատուու ջանքով, արդէն
ազատ գտնուողներուն կ'ըրութեամբ պատճառ
կ'ըլլանք : » — Անանկ է նէ, մայրիկս, ըսաւ
զաւակը, վաղն անոնց տէրութեանը խորհուրդ
եւ խրատ տուր, որ այս անգիտութիւնէն ետ
կենան : ո՛հ, մայրիկս, ըսաւ, չըթանցը մօրը
չըրթանց փակուրդնելով, քու խորհուրդներուդ
եւ խրատներուդ մարդ չկայ որ դէմ կենայ : »
— Մանկիկս, ըսաւ Ստիւն խնդալէն մարեղով,
կը կարծես որ ամէն մարդ իմ անուշիկ զաւակ-
ներուս պէս խօսեցորուս չու եւ հրամանաւ նա-
զանք եւ : » — Ինչ է հրութիւն ու նազան-
դութիւն, » ըսաւ Վրոյր : — Հրութիւն, ըսաւ
մայրը, տրուած խրատին չեղութեամբ եւ հան-
գարտութեամբ մտիկ ընել է, նազանդութիւնն
ալ՝ արուած հրամանն անտրտուն յանձն առնել
եւ կատարել է : » — Ուրեմն, ըսաւ Վրոյր,

ես միշտ թեզի էլու եւ հնազանդ եմ: — Գառնուիր պէս, ըսաւ մայրը: — Հապա քոյրիկս, ըսաւ վրոյր: — Ան ալ տատարակի պէս, ըսաւ մայրը: » Եւ աղջկանն իր վրայ նետուելը տեսնալով, ըսացաւ թեւեւ ան ալ մէջն առաւ, եւ զաւակներուն երկուքն ալ կուրծքին վրայ պահեց, աչքը միշտ գլխունուն վրայ:

Վայրկեան մը կենալէն ետեւ, Սաթենիկ յանկարծ գլուխը վեր առնելով, — Հրեշտակ կը հոտիս, մայրիկս, ըսաւ: — Ան ձեր անուշահոտութիւնն է, աղջիկս, ըսաւ մայրը, որ ձեզմէ խնդրեցիք, իզուէ ալ ձեզի կը բուրէ: — Մենք անուշ կը հոտինք, ըսաւ աղջիկը: — Հապա, զաւակս, ըսաւ մայրը, խուսկին ծառին պտուղները միշտ անուշ կը հոտիս: — Մենք խուսկին ծառէն բուսած ենք, ըսաւ աղջիկը հետաքրքրութեամբ, ո՛ր է ուրեմն հիմա այն ծառը: — Ահա զաւակս, ըսաւ հայրերնին ցուցնելով: — Ա՛, հայրիկս ծառն է որ: — Այո՛, մանկիկս, անիկա ձեր կենաց ծառն է, եւ իմ կ'ենացս ալ հովանին է, » ըսաւ Սոփիա՝ ծոյակին վրայ սրտագին նայուածք մը ձգելով:

— Պ. Մ...., ըսաւ խնդի ծոյակ, որ խնդի կից, եւ թեւերուն մէկն ուսուցս վրայ յեղուցած կենցր՝ խնդի հետ այս բերկրազին տեսարանը խանդաղատութեամբ կը դիտէր, — Պ. Մ...., ըսաւ, քառուռ տարուան վշտակութենէ ետեւ, մարդ վայրկեան մը ասանկ ապրի նէ, կ'սփոփի, եւ ցաւ ու վիշտ ասանկ թաղցրութեան առջեւ կը հայրի: Եւ դեռ եռասունը մէկ տարու եմ, եւ բնութեան անմիտելի պարտաւորութիւններս եղած կակիժէ զատ, դեռ բազդի կտմ հոկատաւ գրի արկած կ'ըսած չեմ, եւ ինք տարի է որ այս հրեշտակային կենակցութիւնը կը վայելեմ, եւ անդադար այս չնայարհիկ էակին չլթուեցէն կենացս եւ բարեբախտութեան ուղիներ կ'ըմպեմ: Սոսկ ամուսին գտնուած ատենը, իր ամուսինը ապշեցունելու եւ սորուեցունելու չափ բարութիւն ունէր այս էակը, բայց քանի որ մայր եղաւ, ամէն մէկ անգամ այս բարութիւնը ըստ թուոց մանկանցը գետի պէս առատանալով, չափ եւ կողպար սնցաւ: Իր զաւակները դիւցուցուած ատենը, իր կաթին հետ իր էութիւնը հեղաւ. եւ քանի որ իր չուանչ անոնց դիմացը վրայ կը ծաւալէ՝ իր հոգին անոնց կ'անցնի, եւ այս հրեշտակային մանկունքը, որոնց մէկը ութը տարու, միւսը եօթը տարու է, դեռ մինչ չեա ցայսօր գոնէ մէկ անգամ մը միայն իրարու ծուռ չնայեցան, ամենեւին իրար չարտմեցուցին: Ինչ որ պահէ մը ի վեր տեսանք, եւ ինչ

որ ալ դեռ պիտի տեսնաք, ամէն օր, ամէն վայրկեան կը հորոգի, միշտ զանազանութեամբ եւ հիմնալի պէսպիսութեամբ: Այս սխրական բերկրութիւնն ու այս անեցուն կենաց աստուածունին պահելու համար մասնիկներ ծովը ձգել չի բաւեր. Պ. Մ., կենացս կէսը տալու յօծար եմ՝ մէկալ կէսովը վայելելու համար: Երկրի վրայ ասանկ անսովոր եւ անակնկալ երջանկութիւն իս պարածածկին օր ըստ օրէ աւելի մեծ աչօք տեսնալովս, երկիւղէս վրեպելով՝ սնապաշտութեան կ'երթամ կ'որ: »

— Երկիւղեմի՞ ալ, ուխտերնիդ ալ անտեղի է, ըսի, զինքն իրուցունէ վարանաց մէջ տեսնալով: Մասնին ծովուն վրայագոյցը զոն հետոյ կարծեցեալ բարեբախտիկ մարդն՝ որ բարեկամութենէն աւելի իր խղճին խայթոցներէն էր որ կը տազնապէր. վաճն դի օտարին զրկանօք երջանիկ եղած էր: Օտարներուն տանց փլատակաւ շինուած տանը որ պահպանութիւնը զոն չկայ որ զրկանքն ու անիրաւութիւնը պատրաստարէ եւ ապառովէ: Իսկ ձեր բարեբախտութեան տարերքը, յօրինուածը, խնամքն ու վաշխելութիւնը ձեր մէջէն ու ձեզմով է, Որո՛ւնը յափշտակած էք որ մասնիկով ու ձեր կենաց կէսովը տուժէր: Իր ընտանեացը վրայ այսչափ դորով եւ խանդաղատութիւն զգացող անգինք անկարելի է որ օտարին վշտացն անկարելիք եւ տառապանաց ձայնին անլուր, անզգայ եւ անշարժ մնան: Եւ ապացոյց, կէս ժամ չկամ որ, եթէր տարու մանուկ մը տառապանք ահաւսնակաց վրայ իր սրտին գուրբը տարածելով, գնել տալ կ'ուզէր որ հեծութիւններուն վախճան ըլլայ:

— Պ.Մ., ըսաւ Սոփիա, այդ խօսքերովդ չգիտես թէ խնդի ի՛նչ մեծ ծառայութիւն կ'ընես կ'որ: Ծոյակ, իւրեքէն վկայութեան զապի մը կարօտութիւն ունէր: Բայց այն վկայութիւնն ու զաւր տուողն անկասկած, արիւնքն մզիլ բոլորովին անծանօթ, ուստի եւ խնդի հետ առաջուց խորհրդակցած ըլլալու երկընդայնութեան աղաւտ մէկն ըլլալու էր որ, բարեբախտաբար ըսածներն իմ զգածմանցս հանգէտ ըլլար նէ, Յուլիայ աղբէր: Զեզմէ ալ անկասկած մէկը չէր կրնար ըլլար Յուլիայ համար, թէպէտ եւ ինք արդէն սկսաւ ձեր ու իմ մէջս ալ մեզ մտօք հաղորդի՞ « սատանայ » մը իրեւանայելի: Բայց այս խօսքերը մտերմաբար եւ վայրաբար ձեզի հաղորդած տեղս, կ'աղաչեմ որ իմ սիրոյս, իմ պահպան հրեշտակիս վրայօք հիւանդամբ տութեան կամ տկարամտութեան կասկած չը-

նեա ամուսնեւին, Յուլակ, մեր ամուսնական բովանդակ կենացը մէջ, մէկ անգամ միայն եռասունը վեց ժամ իր սիրականներէն հեռու մնաց ակամայ, այսինքն բռնի, եւ այս եռասունը վեց ժամուսն մէջ, եռասունը վեց տարի հեռու մնալու երկուդ քաջած ըլլալուն, այն երկուդն է որ ամէն տառն սրտին մէջ նորոգելով, անտոյ մտածութիւններ կը շնչէ իրեն, եւ վայրկեան մը սրտին խաղաղութիւնը կը վրդովէ: Վայր-կեան մը կ'ըսեմ, վասն զի իսկոյն խելաբերութիւն, կը յիշէ որ, ասկէ ետեւ կընայ անգամ մըն ալ իր ուզած տեղէն հեռու մնալ, եւ թեւ թեւս տարիներով, բայց իր սիրականներէն մէյ մ'ալ ամենեւին: Այն մէկ անգամայն ալ վայր-կեան մը ոչ կ'ոգնէ եւ ոչ դաւկներէն հեռու չէր մնար, բայց առաջին անգամն ըլլալուն իս խաբեցին Ասկէ ետեւ մէկտեղ անդուներ կ'իջնենք, մէկտեղ երկինք, կ'ելլանք: Անանկ չէ՞, առջինեկս, ըսաւ Սոփիա, Յուլակայ դառնալով:

— Ո՛հ, այո՛, մայրի՛կս, ըսաւ Յուլակ. եւ խօսքն ինծի դարձունելով, ի՛նչ ոչնչութենէ իս իր հոգւոյ ոլորտները հանած բարձրացուցած է...» Սոփիա անկէ աւելի խօսելու չի թողելով, «Յուլակ, ըսաւ, կը հասկնամ կոր. մանկունքն իմ թեւերուս մէջ տեսնելով գգուանաց բազմադէր արթնացաւ. բայց Պ. Մ-էն ամէնալով կը թզկաս կոր. եկու, իմ երբորդ եւ գլխաւոր մանկիկս, եկու որ մայրիկդ քեզ սփոփէ:»

Այս մայրական կոչման ձայնին՝ նայեցայ որ Յուլակ ճշմարիտ մանկան մը պէս հետեւելով գնաց իր երկու զաւկներուն մէջ մտաւ, գլուխը մանկաբար կնոյր կուծորէն յեղուցած կեցաւ. Սոփիա ալ անոր գլուխը շոյելով, — Մանկի՛կս, մէյ մ'ալ ատանդ ոչնչութեան բարձրութեան խօսք ընես նէ, ականջդ կը կտրեմ: Ես մոխրին տակը ծածկուած նորաստու կրակին վրայէն մոխիրը փչեր եմ, բոցն ալ երեսս ի վեր բարձրացեր, ես ալ եւ յետոյ զաւկներս ալ մէջը պատեր է, կը հասկնամ կոր. եղածն աս է, եւ. այլայլելու չէ: Ասանկ երթմանը նէ, անք ինքնին պիտի ստիպենք ամէն բան Պ. Մ-ի պատմելու. կը տեսնաս որ անիկա ասոր ասանկ ըլլալուն տարակուսութիւն չպիտի ընէ: Հիմա թող մանկունքս աղօթքնին ընեն,» ըսաւ, եւ մանկանց աղօթքն սկսաւ:

Երկու մանկունքը, գիշերային ձիւնափայլ պատմութեաներուն տակը ծածկեալ, ձիւնափայլ կարապետութեան նման, գլուխներն երկինքն ուղղած կայնեցան, եւ մանկիկ թաթիկներնին իրեալ-

մոծ՝ սկսան տատարակի պէս սա մաղթանքը մերմընջալ:

«Արարիչ Հայր, Երեւոյնց անուն տարածութեան ամէն կէտէն միայն քեզի դիմած բարեբանական աղաղակաց ձայներուն կը խառնենք մեր մանկական մրմունջները:

«Կ'ըսեն թէ ամուսն հասակները պարտքը խորհելու եւ բարի գործելու ենթադրեալ են. իսկ մեր հասակը միայն երկրի վրայ ժամանակաւոր քերովբէութիւն է, եւ ամբիջ հոգովը օրհնութեանը արժանի:

«Հայր, մեր բանական հոգւովն հանդերձ, մեր իմացականին տկարութեամբ՝ մենք դառնաց եւ ծիծառաց, քու ալ սիրելեացդ մշտնջենաւոր անմեղութեանը սրտակից ենք:

«Հայր, մենք ծիծառաց պէս, քոյր եւ եղբայր, անդա՛նք իրար կը սիրենք, եւ գլուխնս անդա՛նք հեղիկ դառնաց նման մայրերի լանջաց յեցած, կաթին տեղ սէր եւ գորով կը շնչենք, եւ չրթուքնիս համոյր տալու եւ ճակատսին համոյր ընդունելու նուիրեալ են:

«Հայր, մեր հասակին անուշոր՝ մեր մօրկանը չունին ու մեր հօրկանը ձայնն է, եւ երկուքն ալ քու ձեռքովդ կարգեալ մեր տեսանելի եւ զգալի խնամակալութիւններն են, եւ կեանքերնիս անոնցմով կը տածես, եւ պտուղա՛նք անոնց չրթուքովը մեր հոգւոյն կը հաղորդես:

«Անոնք իրենց իմացականին անեղութեամբ քու բարութեանդ անտանձանութիւնը կը ճանչնան եւ սիրով ուկիւնին մէջ ընկղմած, զաւկներնուն հոգիներն ալ այն սիրովը ստորեւ լու եւ միւսելու կը պարապին:

«Մեր այս անգործ եւ անկարող հասակին մէջ քեզմէ հաց խնդրելուս փոխարէն, երկուսոր ամէն ընդունայն իղձ եւ հաճոյք մերժելով՝ մեր իմացականին մատակարարաց պահպանութիւնը միայն կը հայցենք քեզմէ:

«Հայր, որովովք երկրիեալ այս երկեղած ծնողաց մանկունքը պահպանելով, իրենց ուրախութիւնն անտրտում պահէ՛, եւ ծնողացն ալ կեանք պարգեւեւելով, մանկանց սիրոյն հրաւանգը գլխաւորէ՛:

«Հայր, մեր երկու կենաց մէջն ալ սիրել կը ցանկանք, եւ երկու կենաց մէջ ալ, մեր ծնողաց բազմօրը պատած, այսօր յերկուս վեր նայելով, վաղի ալ յերկինքն ի վար հայկան, երկնային եւ երկրաւոր արարածներդ մեր ծնողացը հետ սիրելու կը ցանկանք:

«Հայր, շնորհէ՛ մեզի մեր ծնողացը հետ

ծաղկանց վրայ դնայիլ, թոչնոց բոյնն ու ձագ-
տին նկատել, անասնկաց գլուխները գգուել,
տառապելոց սրտիւ եւ արգեամբ կարեկցիլ, եւ
մարդկային սեռին յառաջդիմութեանը նպաստել:

«Շնորհէ՛ յետոյ մեր ծնողացը հետ յիթուշք
չրթանց եւ կուրծ կրծոց իրարու հետ պատած՝
անմեկին եւ անբաժան թռչիլ ասկէ, եւ քու
կամեցած նոր բնակութիւնդ մտնալով՝ ըստ հա-
ճոյցդ մնալ:»

Խ. Պ. ՄԻՍԱԲԵԱՆ

Հսկող Կանթերը

Կը պըպըլայ Կանթեղն հըսկող գիշերուան,
Եւ կ'արիւնէ լըռութիւնը սենեակին:
Պատկերները կ'ոգեվարին պատին վրան,
Եւ ժանեակներ կուշան ակուրջ ամեն դին:

Քընփուշ շաւարն՝ ամեն գիշեր՝ զըրուքեան
Այլի վը պիս կը հըսկէ հոն տըսուզին,
Եւ կը նայի ալիքունն որ կը վընան
Անկուն՝ զամուսած ըստուեմսծովի ձեպունին:

Ան կը շըսէ հեծն ու հստայ հեփ սիրտին.
Եւ անկողնին վրայ կը հեւայ ցոյժ յեփին,
Դեռ այց չեղած, ետք պատշոյրը կը հիծծի:

Երկար մըռայց սանջակներս հոգեկան՝
Ինք, կարեկից, շողով մ'անուշ գրգուռանքի
Կ'օծէ — որպիս թէ մօրս հոգին լըլար ան:

ՎԱՀԱՆ ՄԱՆԷՋԵԱՆ

Ա Ն Ի

(Այցելուի թռուցիկ յիտղութիւններ)

Կէս գիշերից անց՝ Թիֆլիսի կայարանում:
Այլացեղ, այլախզու, այլատարազ մի երկսեռ
բազմութիւն՝ իրար հրմշտկելով, իրար կանչե-
լով գրոհ է տալիս հազիւ կանգ առած գնացքի
վրայ, տեղ զբաւելու համար:

Մի սուր, յուսահատ ճիչ, անձկութեան
աղաղակի նման: Շողկեառքը գողգոլում է, ու
մենք թռչում ենք դէպի Ալեքսանդրապոլ:

Անցեալ տարուայ յունիսի վերջերսին ենք:
Գնացքում օդը կապարի պէս ծանր է ու ճնշող:
Մլուկներն ու լուերը միւս կողմից, մեզ հա-
լածում են դռնակների մօտ: Բայց, ինչպէս
գնացքի մէջ, նոյնպէս եւ դրսում օդն անշարժ
է: Ո՛չ մի շարժում, ո՛չ մի հնէք միջնորոտում
ի զուր ենք մեր այրուած ճակատն ու կողորդը
կարկառում դէպի գուրս, դռնակի պատուհանից
անդունդի մտայլ երախի նման բացուած դէպի
գիշերը. արեւից խանձուած հեռաւոր բացաս-
տաններն եւ դաշտերի տաք շունչն է միայն
նրա խուժում: Բայց պէտք է առաւօտ շատ
կանխի ոտքի վրայ լինիլ, բմբռնիներու հա-
մար Դիբեաի ձորակի վայրի գեղեցկութիւնը:
Ու ամենքս մի մի անկիւն ծուարում ենք:

Առաւօտեան ժամի հին, երբ լոյսը ձեղքւում
է, պատրաստ կանգնած ենք պատուհանների եւ
դռնակների առաջ: Մեր շուրջը, աջ ու ձախ,
բարձրանում են արեւադարձային բուսականու-
թեամբ զանդաւորուած սարալանջիւր, որոնց
տակ երգելով, խաչատալով թաւալում է Դի-
բեոի գետակը: Ահա՛ Սանահնի կանանչ սարերն
ու բլուրները: Բնութեան մէջ շատ քիչ անկիւն
կայ այնքան դիւթիւ ու այնքան նկարագեղ.
որքան Գուգարաց այս հին աշխարհը: Վեր ես
նայում, սարերը իրանց գլուխը կախած դիտում
են ակնապիւշ. նրանք զարւանում են կարծես
իրանց դարաւոր լուռ ու խաղաղ կեանքի մէջ
կատարուած փոփոխութեանց վրայ: Նրանք
ո՛րքան բաներ էին տեսել. իրանց շուրջն զգա-
ցել էին մարդկանց ոգեւորուելը, ցնծալը, վհա-
տուիլն ու տխրիւր. նրանք ունեցել էին տենդի,
յուզման ինչպէս եւ լքման ու մոռլլ աւնդորու-
թեան բուսկներ: Բայց այդ բոլորը եղել էր ժա-
մանակաւ. Եթեանք ինչպէս լացը աղմկել էին